

ELŐSZÓ

A magyar néprajzkutatók Háromszéket már a 19. század végén Erdély egyik legpolgáriasultabb vidékének tartották. Sepsi- és Kézdiszék, valamint Erdővidék mellett a többségében református falusi közösségekből álló Orbaiszék sajátos gazdaság- és társadalomszerkezettel, kultúrával rendelkezett. A magyar művelődéstörténet számos kiemelkedő alakja (pl. Zágoni Mikes Kelemen, Kőrösi Csoma Sándor) itt született. A hitújítás után nagyon sok orbaiszéki fiatal tanult a Bethlen Gábor által Nagyenyeden alapított Református Kollégiumban. Tanulmányaiuk végeztével egyesek visszatértek szülőföldjükre, mások pedig különböző erdélyi településekben tanítók, lelkészek, jegyzők, tehát közösségüket áldozattal szolgáló értelmiségiek lettek. Az itt élő székely közösségeket nemcsak a földrajzi térben, hanem a gazdasági és társadalmi életben is mindig nagyfokú nyitottság jellemezte.

Habár a vidék lakosságának kultúrája, életstratégiája és életmódja viszonylag korán polgárosodott, szöveges népköltészete és szokásvilága egészen a 20. század közepéig viszonylag élő maradt. Elsősorban a gyors polgárosodásnak köszönhető, hogy a 19. század végén a vidék népművészete és népi kultúrája már nem „színeződött” és virágzott úgy ki, mint például Kalotaszegen. A fokozatos kultúraváltás megnyilvánult a hagyományos öltözet polgárosodásában és a lakáskultúrában, valamint a gyermeknevelési eszmények megváltozásában, a szabadidő használatában, különböző polgári egyletek (pl. tűzoltó egyesületek, dalárdák, gazdakörök, sportklubok stb.) korai megjelenésében is.

A Keleti-Kárpátok kanyarulatában fekvő vidék települései (pl. Zágon, Papolc, Csomakőrös, Vajnafalva, Páva, Zabola, Haraly, Gelence és Hilib) elsősorban a havasokból lefutó patakok völgyében, mások pedig (pl. Barátos, Páké, Orbaitelek, Szörcse, Székelytamásfalva, Petőfalva, Imecsfalva) a Feketeügy síkságán, a folyó bal partján található *Mezőfődön* alakultak ki. A *hegyalatti* falvak lakossága évszázadokon át elsősorban növénytermesztéssel, állattenyésztéssel és erdőkiéléssel foglalkozott. Orbaiszék társadalomszerkezetében a rendi korszakban sokáig a szabad székelyek domináltak. A hajdani társadalmi struktúrák nyomai egészen a 20. század derekáig fennmaradtak a templomi ülésrendben és a házassági szokásokban.

Mivel a Basa, a Mikes, majd a Szentkereszty család Orbaiszék területén egyre nagyobb teret hódított, ezen a vidéken is egyre több család vált *fejekötött* jobbágygá. Elsősorban a nemesi familiáknak köszönhető, hogy Zágonban, Papolcon, Vajna-falván és Zabolán jelentősebb román közösségek alakultak ki, akik a 18. századtól kezdődően jellegzetes havasi juhászattal foglalkoztak. A „mozgékonyabb” román családok a kiegyezés utáni évtizedekben kisebb léptékű bőr- és gyapjufeldolgozó manufaktúrákat alapítottak, majd földet kezdtek vásárolni, s már az első világháború előtt fokozatosan a polgárosodás útjára léptek.

Orbaiszéknek még a rendi korban sem volt jelentősebb céhes, városi központja. A vidék lakossága elsősorban a helyi sokadalmakat, valamint a közelebb fekvő Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy vásárait látogatta, de ugyanakkor Brassóba is szállítottak faárut, gyapjúsövetet, zöldséget, gyümölcsöt és állatokat. A brassói polgárság és a Barcaságon élő szász földművesek folyamatosan hatást gyakoroltak a háromszéki falvak gazdasági, művelődési és egyházi életére, polgárosodására és modernizációjára.

A vasútépítés csak a 19. század utolsó évtizedében érte el a vidéket, amikor előbb megépült a Sepsiszentgyörgyöt Kézdivásárhellyel meg Bereckkel összekötő szárnyvonal, amelyet még napjainkig sem vezettek át Moldvába. A Kovászna–Kommandó–Nehoiu között, és a zabolai Négyháztól a Zernye-tető aljáig kiépített erdei kisvasút, valamint a különböző sodronyok, siklók meg vizes csúsztatók hatására gyors lépésekkel megindult az ipari méretű fakitermelés is az addig elérhetetlen, megközelíthetetlen havasokban. A vasúthálózat kiépítése egészen az első világháború kitöréséig jelentős változásokat eredményezett a vidék gazdasági és társadalmi szerkezetében. A dualista Magyarország azonban nem fordított különösebb figyelmet Székelyföld fejlesztésére és iparosítására. Ennek is köszönhető, hogy Háromszék vármegyében nagyon kevés ipari egység létesült. Miközben a nagyipari árucikkek dömpingje, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia és a Románia között kirobbant vámháború csakhamar megszakította a céhes hagyományaihoz bezárkózott Kézdivásárhely gazdasági fejlődését, addig még a szerényebb léptékű ipari vállalatok is (pl. textil- és dohánygyár) mind Sepsiszentgyörgyre, tehát a vármegye adminisztratív központjába telepedtek.

Kovászna, Orbaiszék egyik legjelentősebb településének látványosabb fejlődése elsősorban a polgári korban, tehát a 19. század második felében bontakozott ki, amikor itt rendre különböző helyi erőforrásokra támaszkodó kisüzemek, fa, gyapjú és bőr feldolgozására szakosodott kis manufaktúrák alakultak. Borvízforrásai, deszkával bélelt medencéi és mofettái révén Kovásznán csakhamar sajátos fürdő-

élet bontakozott ki. A két világháború közötti évtizedekben már ebben a járási központban látványosan megerősödött az itt élő románság gazdasági potenciálja is. A második világháborút követő mesterséges urbanizáció keretében 1958-ban itt előbb középiskolát alapítottak, melynek nagy hatása volt nemcsak a helység, hanem a vidék oktatási, művelődési életének kibontakozására is. A települést végül is 1962-ben nyilvánították várossá. Ceaușescu közvetlen utasítására az 1970-es évek elején előbb lebontották a falusias jellegű fürdőhely *Pokolsár* körüli központját, ahol csakhamar emeletes szállodákat és különböző kezelőközpontokat építettek. A vendégeket kiszolgáló egységek személyzete elsősorban a közvetlen környékről, tehát a szomszédos magyar falvakból verbuválódott. Az 1962-es erőszakos kollektivizálás után felszabadult falusi munkaerő foglalkoztatására Kovásznán különböző ipari létesítményeket, fűrészs-, bútort- és préseltlemezgyárat alapítottak. Ennek a mesterséges iparosításnak egyik rejtett célja az volt, hogy tudatosan megváltoztassák a kisváros társadalmi, felekezeti és etnikai szerkezetét.

Már kihangsúlyoztuk, hogy Orbaiszék területén sem jelentősebb városi központ, sem iskola, sem tudományos intézet egészen a közelmúltig nem működött. A vidék múltjával és népi kultúrájával tehát máshol működő intézmények, máshol dolgozó kutatók foglalkoztak.

Orbán Balázs közvetlenül a szabadságharc elbukása után látogatta meg sorra Orbaiszék településeit. A Székelyföldről készített leírásában elsősorban a romantikus kultúrakonceptió jegyében mutatta be és értelmezte a vidék múltját, kultúráját és hagyományait. Kriza János és Benedek Elek folklórgyűjtő útjaik során azonban már messze elkerülték a Kovászna környékén fekvő településeket.

Özvegy Cserey Jánosné Zathureczky Emília (1824–1905) imecsfalvi kúriájában olyan jelentős helytörténeti gyűjteményt hozott létre, amelyet Vasady Nagy Gyula (1845–1881), a család művelt házitanítója 1875-től már tudatosan tovább gyarapított, rendszerezett, s látogatását csakhamar lehetővé tette az érdeklődők számára is. Gróf Mikes Ármin még gyermekfejjel látogatta meg a kollekción, s a család zabolai kastélyában csakhamar kőtárat és néprajzi gyűjteményt alapított, amelyet később lánya, gróf Mikes Johanna gyarapított tovább. A Csereyné által alapított gyűjteményt pár éves huzavona után végül is 1879. szeptember 15-én Sepsiszentgyörgyön, a dinamikusan fejlődő Székely Mikó Kollégium épületében helyezték el, s az újonnan alapított Székely Nemzeti Múzeum élére pedig kinevezték Vasady Nagy Gyulát. Orbaiszék tárgyi, szellemi kultúrájának összegyűjtésében, szakszerű rendszerezésében, tárolásában, múzeumi reprezentációjában és feldolgozásában mindig nagy szerepe volt a Székely Nemzeti Múzeum belső és külső munkatársainak.

Például Huszka József 1882-ben Gelencén, Zabolán és Páván nemcsak a középkori templomok falképeit kutatta, hanem a népi építészet sajátos emlékeit is dokumentálta. Malonyay Dezső szintén a Székely Nemzeti Múzeum munkatársainak és gyűjteményeinek segítségével állíthatta össze 1909-ben a *Magyar Népművészet* második, Székelyföldről szóló kötetét, melyben Orbaiszék népművészetével kapcsolatban számos rajzot és fényképet találunk. Roediger Lajos a két világháború közötti korszakban a vidék fafeldolgozásával, vas- és textilművességével, valamint a környék szokásanyagával és folklórájával foglalkozott. A 20. század első felében Balogh Jolán, Entz Géza, Palotay Gertrud, K. Sebestyén József számos publikációjában elemezte Orbaiszék művészettörténeti örökségét.

A vidék folklórájával tudatosabban Balázs Márton kézdivásárhelyi tanár foglalkozott az első világháborút megelőző évtizedekben, aki diákjainak segítségével számos orbaiszéki falu szokását leírta. Munkáját Konsza Samu folytatta tovább, aki a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban tanuló diákjaival számos folklóralkotást, rítusszöveget gyűjtetett össze a 20. század közepén. Albert Ernő, aki Konsza örökségébe lépett, diákjaival szintén gyűjtette az itten fennmaradt népballadák szövegét. Mivel a Mikó Kollégiumban tanuló diákok gyűjtéseiből elég szerény kép bontakozott ki Orbaiszék folklórájáról, Pozsony Ferenc 1970–1984 között rendre meglátogatta a magyar ajkú cigány közösségeket, ahol a halottak virasztóiban megtalálta a magyar klasszikus balladaköltészet számos élő változatát. A 20. század második felében viszonylag kevesen (Gazdáné Olosz Ella, Gazda Klára és Molnár István) foglalkoztak a vidék tárgyi népi kultúrájával. Mivel a Székely Nemzeti Múzeum legértékesebb gyűjteményei a második világháború végén elpusztultak, az intézmény munkatársai ebben a térségben is évtizedeken át kitaró kutató- és gyűjtőmunkát végeztek.

A 20. század második felében Orbaiszék településtörténetével kapcsolatban különösen Székely Zoltán ásatásai és publikációi hoztak felszínre látványosabb eredményeket. A vidék épített örökségének (templomvárainak és kúriáinak) sajátos elemeit és értékeit B. Nagy Margit, Gyöngyössi János, Kerny Terézia és Sarudi Sebestyén József, valamint Tüdős S. Kinga és Nagy Balázs kiadványai mutatták be. Újabban pedig Csáki Árpád, Szőcsné Gazda Enikő és Tüdős S. Kinga közölt kivételesen gazdag, új levéltári forrásokat és dokumentumokat Orbaiszék múltjával kapcsolatban.

A rendszerváltozás utáni években a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének diákjai meg tanárai más hazai és külföldi intézetek munkatársaival együtt Zabolán évente rendszeres alapkutatásokat végeztek. A néprajzi és az antropológiai módszerekkel folytatott terepkutatásokból már számtalan államvizsga-dolgozat és publikáció született meg.

A Tanszék háttérintézménye, a Kriza János Néprajzi Társaság ezekből a csoportos és egyéni vizsgáladásokból kiállításokat és konferenciákat szervezett. Szintén a Társaság kezdeményezte Zabolán, Orbaiszék nagytelepülésében egy állandó néprajzi és helytörténeti kiállítás létrehozását.

A Zabolán 2003. szeptember 14-én alapított Csángó Néprajzi Múzeum pedig tudatosan felvállalta Orbaiszék kulturális örökségének rendszeres és folyamatos kutatását, valamint múzeumi reprezentációját. Ebben az intézményben 2007. augusztus 17-én, a *Háromszéki magyarok világtalálkozója* keretében került sor *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája* című tudományos konferenciára, amelyen elsősorban fiatal történészek, művészettörténészek, néprajzkutatók és szociológusok vettek részt.

Az érdeklődők ebben a tanulmánykötetben elsősorban a zabolai ülészakon bemutatott előadások megszerkesztett változatait olvashatják. Az ott elhangzott szövegeket ugyanakkor kiegészítettük olyan tanulmányokkal és dolgozatokkal is, melyek a Zabolán és más orbaiszéki településeken folyó terepkutatásokból születtek meg.

Zabola – Kolozsvár, 2008. január 24.

Pozsony Ferenc